

Het verleden laat zich niet uitvlakken

COMPLEXE IDENTITEIT BEHOEDT ONS VOOR ONBEGRIIP EN HAAT

Jan Peumans (N-VA) vindt dat we een sterke Vlaamse identiteit moeten ontwikkelen, Mia Doornaert pleitte eergisteren in deze krant voor meervoudige identiteiten. Ons verleden leidt onvermijdelijk tot de vorming van meervoudige identiteiten, stelt Marc Hooghe. Waarom zouden we niet tegelijk Gentenaar, Vlaming, Belg en Europeaan kunnen zijn?

Als politici ons een identiteit opdringen, dan wordt het snel gevaarlijk

Het verleden is een hardnekkig en veelkoppig monster. Net als we denken dat we ons bevrijd hebben van een van zijn tentakels, merken we dat we op een subtiele maar daarom niet minder beklijvende wijze nog steeds gebonden zijn aan overblijfselen uit dat verre verleden. Onze identiteit wordt nu eenmaal vooral gevormd door wat we hebben meegemaakt, zowel individueel als collectief. En eigenlijk wordt onze identiteit al evenzeer gevormd door wat de generatie van onze ouders heeft meegemaakt. Een mooi voorbeeld daarvan vormt de invloed van godsdienstige tradities. Overal in West-Europa gaat de georganiseerde godsdienst erop achteruit. Ook in ons land gaat nog maar zeven procent van de bevolking wekelijks naar de mis. En toch zie je in Europa nog haarscherp de grens tussen voormalige katholieke en voormalige protestantse landen. Protestantse landen zijn wat vaster in de leer, houden strakker vast aan de regels en kennen meer verantwoordelijkheid toe aan het individu. In voormalige katholieke landen is de gemeenschap toch iets belangrijker, en katholieken kunnen zich ook op een onbekommerde wijze bezondigen aan aardse genoegens.

Manipulatie

Onze identiteit wortelt dus in het verleden, en er is niet zoveel wat je daar op korte termijn aan kunt veranderen. De nieuwe kanunniken van de macht zouden dat misschien graag willen, en ze pleiten nu voor de ontwikkeling van een collectieve identiteit die tegemoet komt aan hun politieke agenda. Maar in werkelijkheid veranderen identiteiten niet zo snel. Je kunt zelfs een stap verder gaan: het is ronduit gevaarlijk om tabula rasa te maken van het verleden en op kunstmatige wijze een nieuwe identiteit te bootsen. Zeker als politici het voortouw nemen en menen ons te moeten voorschrijven wat we precies moeten voelen, wordt het gevaarlijk: het risico op manipulatie is groot.

Natuurlijk bestaat er een Vlaamse identiteit, net zoals er een Europese, een Brusselse, een West-Vlaamse en een Belgische identiteit bestaat. Uit vergelijkend onderzoek blijkt zelfs dat in ons land de lokale identiteit nog heel nadrukkelijk aanwezig is. Inwoners van Gent, Dendermonde, of Antwerpen kunnen daar zeker een woordje over meespreken. Het is de combinatie van al die identiteiten die onze eigenheid uitmaakt. Echt overzichtelijk is het allemaal niet, toegegeven, maar dat maakt er juist de charme van uit. Tijdens de Gentse Feesten wordt allicht de identiteit als 'Gentenaar' gestimuleerd, terwijl we die een week later onbezorgd inruilen voor een identiteit als 'Belg' als we onze Nederlandse burens in hun beste Frans horen sukkelen op een Zuiders terras.

Palimpsest

In de literatuur heeft men het in dit verband soms over een lasagne-model, omdat de laagjes identiteiten boven elkaar komen te liggen. Dat is niet zo'n gelukkige metafoor, omdat de plakjes lasagne gewoon boven elkaar blijven liggen, en elkaar niet beïnvloeden. In werkelijkheid is er wel een voortdurende wisselwerking tussen al die identiteiten, die op verschillende tijdstippen geactiveerd worden. Het Britse Europees parlementslid Nigel Farage, die zich de laatste tijd specialiseert in onverholen racistische uitspraken over ons land, heeft daarin dan toch enigszins gelijk. Het is net onze Belgische identiteit die ons toelaat een sterke Europese identiteit te ontwikkelen, om op die manier een belangrijke rol te spelen in het proces van de Europese eenwording. Als we in de 'gelaagde' metafoor blijven, zou je dus moeten stellen dat de laagjes voortdurend invloed op elkaar uitoefenen en elkaar verrijken. Je zou het eerder een palimpsest-model kunnen noemen, hoewel die term niet zo vlot klinkt. Een palimpsest is een middeleeuws perkament dat verschillende keren hergebruikt werd. Omdat perkament zo duur was, schreef men gewoon een tekst over of door een oudere tekst, en dat ging maar door tot het echt onleesbaar werd. Overzichtelijk is het allemaal niet, maar het levert wel een mooie openstapeling van teksten en indrukken op. De oudste teksten worden nooit volledig uitgegomd, ze blijven op de achtergrond aanwezig. De erfenis van de Contrareformatie en de Franse Revolutie is bij ons al lang op de achtergrond verdwenen, maar ze is er nog wel altijd en ze spelen nog altijd een rol.

Het erkennen van de wisselwerking tussen die historische invloeden heeft belangrijke voordelen. We weten dat het extreem gevaarlijk wordt als al die complexe persoonlijkheidselementen gereduceerd worden tot één factor. Als je identiteit volledig samenvalt met slechts één kenmerk, dan wordt het makkelijk om vijandschap met andere bevolkingsgroepen aan te stoken. Zij - de anderen - behoren dan per definitie tot de groep van buitenstaanders, omdat ze niet dezelfde taal spreken, niet dezelfde godsdienst hebben, of omdat hun voorouders eeuwen geleden uit een andere regio kwamen afgezaakt.

Empathie

Al het wetenschappelijk onderzoek over conflictbeheersing gaat er daarom van uit dat complexe en overlappende identiteiten erg belangrijk zijn. Door de overlappings ontstaan vormen van solidariteit en identificatie over de breuklijnen heen, waardoor de tegenstellingen nooit absoluut kunnen worden. Een gepensioneerde arbeider uit Antwerpen zal zich nog altijd verwant voelen met een gepensioneerde arbeider uit Luik. Een militant vrijzinnige uit Gent moet een zekere verwantschap voelen met zijn evenknie uit Bergen. Europese vrouwen zullen sneller empathie voelen met het lot van de vrouwen in Oost-Congo. Complexe identiteiten laten ons toe een gevoel van empathie met anderen te ontwikkelen. Identiteiten die zich beperken tot één kenmerk leiden ertoe dat we de medemenselijkheid van iedereen die dat kenmerk niet heeft, kunnen ontkennen.

De gelaagdheid van complexe identiteiten is dus belangrijk omdat het toelaat conflicten te ontmijden. Het wordt moeilijker voluit te kiezen voor een agressieve confrontatie met andere groepen als je een aantal kenmerken gemeenschappelijk hebt. Dat is al een heel oude gedachte: in de jaren onmiddellijk voor 1914 ging de socialistische arbeidersbeweging ervan uit dat de arbeiders van Frankrijk en van Duitsland niet op elkaar zouden schieten: ze waren toch allebei onderdrukte proletariërs? Maar het nationalisme deed zijn werk en bleek sterker: de nationale identiteiten domineerden en zowel de Franse als de Duitse arbeiders eindigden als kanonnenvlees.

Uitgevlakt

Onze identiteit zal dus ook in de toekomst een palimpsest blijven. De nieuwe Vlaamse meesters schrijven nu over de oude Belgische tekst heen, maar die tekst wordt niet volledig uitgegomd. Binnen de Duitse sociale wetenschappen is het een kleine industrie geworden om de mentaliteitsverschillen tussen het vroegere Oost- en West-Duitsland nauwgezet op te volgen. De Muur tussen Oost en West viel 21 jaar geleden en er is sindsdien een nieuwe generatie opgegroeid, die nooit de 'zegeningen' van het vroegere DDR-regime hebben gekend. Toch blijken de verschillen tussen Oost en West slechts zeer langzaam te verdwijnen. Oost- en West-Duitsland zijn al bij al niet meer dan vier decennia van elkaar gescheiden geweest, maar als we de huidige trend extrapoleren, dan duurt het nog meer dan een eeuw voor de verschillen volledig zijn uitgevlakt. De Nederlandstalige en de Franstalige inwoners van dit land hebben nu precies 180 jaar gemeenschappelijke geschiedenis. Gedurende die bijna twee eeuwen hebben we samen gigantische economische, sociale en politieke omwentelingen meegemaakt, en dat heeft onze moderne identiteit fundamenteel getekend. Die gemeenschappelijke geschiedenis verdwijnt heus niet in enkele jaren, zelfs niet in enkele decennia. Die gemeenschappelijke geschiedenis ontkennen komt neer op het loochenen van wat we zelf zijn.

Marc Hooghe

Wie? hoogleraar politieke wetenschappen aan de KU Leuven

Wat? het is gevaarlijk om het verleden uit

te gommen en een kunstmatige nieuwe identiteit te boetsen

Waarom? Gelaagde identiteiten stimuleren de empathie tussen verschillende groepen

© Corelio

